

AUSTINOVA TEORIJA GOVORNIH RADNJI

relja dražić

U svom poznatom raskidu s analitičarima jezika Russell je napisao: »Zahtev da se hvatiti svet po njihovom je mnenju staromodna čaknutost. To je fundamentalna tačka razlikovanja naših mišljenja.« »Od Talesa su filozofi pokušavali da shvate svet. . . ja nemam utisak da nova filozofija nastavlja tu tradiciju.« »Ona se izgleda ne bavi svetom i našim odnosima prema njemu već još samo različitim načinima na koji budale mogu govoriti budalaštine.« Po onome kako su se o toj stvari izjašnjavali analitičari jezika uključujući Johna Austina kome je posvećeno ova razmatranje, Russell je bio potpuno u pravu, pa ipak se u međuvremenu ispostavilo da su u neku ruku bez prava ostale obe strane – i to iz istog razloga. Ispostavilo se, bez otvorene namere rodonačelnika, da je analiza jezika – uključujući budalaštine – posredan rad na razumevanju sveta. Tako je jedino analitička filozofija i mogla napustiti svoj poklonički zabran – kao što jeste – i postati konstruktivni (ne više samo destruktivni) partner u živom dijalogu savremene filozofije. Pomenimo samo Apelov i Habermasov transcendentalni pragmatizam i konstruktivizam Erlangenske škole u kojima ona funkcioniše kao posredujući momenat. Pa ipak, oni koji su učili filozofiju na konstitucionalnim modelima ne lišavaju se tako lako svog podozrenja spram analitičke filozofije. U priloge tome već dovoljno govori ovo svedočanstvo nečiste savesti od uvodnih rečenica. Stoga, kao antidoton, prelazim odmah na stvar. Prvo, zato što je Austinova teorija govornih radnji stvar koja zaslužuje da se na nju pređe; drugo, zato što Austinov tekst u ovom tematskom broju *Polja* neće biti dovoljno razumljiv bez jednog, makar ovlašnog, upoznavanja s kontekstom celokupne teorije; i treće, zašto što je Austinova teorija govornih radnji u istom časopisu nedavno, po mom mišljenju, nekorektno ili, slaže rečeno, nevercizno interpretirana.)

Sam autor ove teorije kaže da je njeno izvodenje dosadno i suvo i da će pravu zabavu pričiniti tek primena na filozofiju. Čitalac mi može verovati da ta ocena nije baš preterana pa će i prikaz jedva moći izbeći da se zapati istu bolest. Suvoća je možda simptom njene »posebnoznansvenosti« kojom se može objasniti njeno lako apsorbovanje u nauku o jeziku. Danas je valjda svaki student lingvistike bez izuzetka upoznat s Austinovom osnovnom tezom da naša govorna ispoljenja u procesu komunikacije nisu čisto govorenje nego i izvesne radnje, drugim rečima, da je naše govorno ispoljavanje složen čin u tom smislu da pored, na primer, opisivanja nekog činjeničnog stanja predstavlja i ovladavanje situacijom, te se stoga u postupku analize mora računati s ukupnom govornom radnjom. Nas će, međutim, ovde pre svega interesovati kako Austin dolazi do ove teze.

Za razliku od Wittgensteina i Ryle-a, Austin svoj veliki uticaj na filozofiju običnog jezika nije izvršio preko objavljenih radova već, pre svega, svojom nastavnom delatnošću u Oksfordu. Za života je objavio manji broj članaka a obe knjige, posthumno objavljene, priređene su od njegovih predavanja. Izvesnu teškoću za prikazivača predstavlja okolnost što su ta predavanja prilazila temi s različitim strana tako da se u literaturi mogu naći interpretacije teorije govornih radnji koje osim što su nepotpune još izgledaju i kao da ne govore baš o istoj stvari; te razlike su određene time kojih su godina isterpreti slušali Austinova predavanja.) Pa ipak, u različitosti tih predavanja na svaki način ima kontinuiteta koji je po svemu sudeći srećno demonstriran u ciklusu od 12 Austinovih predavanja držanih 1955. na Harvardu, što ih je J. O. Urmsom priredio za štampu u knjizi *How to do things with Words*

(Kako delamo rečima). Ako metod izlaganja ovih predavanja i nije opisivanje istraživanja, onda ga ono tako nešto imitira da bi stajalo dosta troška da se čitalac od toga razuveri. Pošto, dakle, pretpostavljamo da ona predstavljaju i slikanje puta dugogodišnjih Austinovih istraživanja, to ćemo se za prikaz služiti tekstem pomenute knjige.

Polazište istraživanja čini sumnja u jedno u anglosaksonskoj filozofiji tada još uvreženo mišljenje po kome je posao tvrdnji ili iskaza samo i jedino u tome da opišu neko stanje stvari ili tvrde neku činjenicu. Ova je sumnja proizašla iz situacije u kojoj je filozofija, koja je u sebi probudila interes za jezik, proglasila besmislenima, pseudo-iskazima, veliki broj iskaza koji nisu zadovoljavali kriterijum verifikabilnosti. Za one koji su unutar ove filozofske orijentacije bili dovoljno oprezni da se ne zaleću s kriterijumima razgraničenja (smislenih iskaza od besmislenih) tek se tada moglo postaviti pitanje o tome koliko prividnih iskaza uopšte hoće da predstavlja iskaze (tvrdnje). Austin je tako pošao od pretpostavke da izvestan broj govornih ispoljenja tu uopšte ne želi, već hoće da bude nešto sasvim drugo. Dakle, prvi zadatka sastojao se u tome da se pronađu smisljena govorna ispoljenja koja imaju gramatičku formu iskaza ali da ipak ništa ne tvrde niti objašnjavaju. Nađeni primeri poput »Krstavam ovaj brod imenom Kraljica Elizabeta«, uz razbijanje boce šampanja o bok pramca, ili »Obećavam da ću to uraditi u roku od 24 časa« itd. pokazuju da se ovim govornim ispoljenjima, ili kroz njih, zapravo vrši neka radnja, koja može da uspe ili ne uspe na primer, ja mogu biti nekompetentna osoba za kumovanje brodu, odnosno, mogu i da ne izvršim obećanje tako da ih Austin naziva performativima (od glagola to perform – izvršavati). Time se uspostavlja vrsna razlika prema onim ispoljenjima za koja se pretpostavlja da su istinita ili lažna a Austin ih naziva konstativima. Austin ovde ne smatra neophodnom raspravu o tome postavlja li se pred radnje kao takve zahtev da budu istinite – odnosno da budu lažne ako taj zahtev ne zadovolje; umesto toga on nam skreće pažnju na to da u gornjim primerima intencije zaista nemaju veze s opisivanjem ili informisanjem (premda oni mogu posredno da budu informativni). Pomoću njih se vrši radnja koja se drukčije ne može izvršiti, što ne znači da se dotična radnja iscrpljuje u izgovaranju reči: obično moraju biti zadovoljene neke prapratne okolnosti ili izvešene neke dodatne radnje, no iskazivanje je ipak odlučujuć ili čak presudan događaj u vršenju te radnje. Mogućan prigovor koji bi se podigao sa tradicionalnog stanovišta opisivačke funkcije iskaza, da su performativi zapravo opisi unutrašnjih radnji – i to onda istiniti i lažni opisi – Austin eliminiše jednim apagogičkim argumentom: Uvažiti taj prigovor značilo bi relativisati veliki broj nezamenljivih socijalnih konvencija koje ipak funkcionišu. Ako, na primer, nekome nešto obećam, onda on bez uvida u moje unutrašnje akte nikada ne bi mogao biti siguran da li sam mu to stvarno obećao ili se samo radi o lažnom opisu nepostojećeg akta. Na ovom nivou istraživanja Austin je ulagao dosta truda da održi striktno razlikovanje između konstativa i performativa. U tom smislu, on je kriterijum razlikovanja preko dimenzija istine i uspeha pokušao da podzida preciznijom formulacijom i isprobavanjem uslova koje moraju zadovoljiti performativi da bi njihove radnje uspele. Upoznaćemo se ovde s tim pravilima preko neuspeha koji nastupaju kada se ona ne poštuju. Nepoštovanje prve dve grupe pravila označene latinskim slovima A i B ima za posledicu da se radnja uopšte ne ostvaruje. Nepoštovanje druga dva pravila označena grčkim slovom G ima

za posledicu da se radnja, doduše, ostvaruje ali na nepošten način, znači, uz zloupotrebu postupka.

A.1 »Ja te omalovažavam« – ovo je promašaj jer ne postoji takva konvencija za omalovažavanje. Međutim, da bi radnja uspeła mora postojati prihvaćena konvencija.

A.2 »Savetujem te da podneseš ostavku« – upućeno nekom ko uopšte nije na položaju. Ovo je promašaj usled pogrešne primene iako postoji prihvaćena konvencija.

B.1 Ako na matičarevo pitanje: »Uzimate li dotičnu X za suprugu mladoženja odgovori: »Ne kažem ne«, onda je to promašaj zbog zamućivanja. Postoji konvencija koja odgovara osobama i okolnostima ali se zamućuje ceremonijom.

B.2 Venčanje još nije obavljeno ako je mladoženja odgovorio »Da«. Njegov je performativ pretrpeo neuspeh ako mlada odgovori »Ne«. To su rupe u sprovođenju konvencije. Treba da ih nema.

G.1 »Ja bih na vašem mestu potpisao« – iako zna da to zapravo ne bi učinio. Ovo je zloupotreba nepoštenjem jer se radnja zapravo ostvaruje.

G.2 Ako nekom pošteno obećam: »Dolazim prekosutra«, međutim, propustim da učinim sve što je bilo potrebno da bih uspeo da dodem, onda je to zloupotreba nedoslednošću.

Premda je sad prilično precizno ocrtna dimenzija u kojoj naše govorne radnje mogu biti izložene kritici – što bi trebalo da legitimise polazno razlikovanje – Austin ga ipak relativise skrećući pažnju na to da se dimenzija uspeha-neuspeha može aplicirati i na konstativne. Njegov primer za to ima već svoju istoriju u logičkom pozitivizmu: »Sadašnji kralj Francuske je čelav«. Ovo je naravno tvrdnja ali nije ni istinita ni lažna (kako je mislio Russell, budući da nije besmislena) već nekorektna. Tako se Austin ovde prvi put pita mogu li se iskazati tako redefinisati da njihova suština ne bude govor o činjenicama već govorna radnja. S druge strane, uspeh performativa opet ima za posledicu postojanje izvesnih činjenica tako da oni dopjevaju u dimenziju istine i laži. Jer, uzmimo Austinov primer, ako ja, da bih se izviniio, moram reći »Izvinjavam se« tako da se onda zaista može reći da sam se izviniio, onda je istinito a ne lažno da su ispunjeni uslovi A.1, A.2 i G.2. Međutim, to još ne potire razliku između performativa i konstativa, jer oni nisu u istom odnosu prema činjenicama. Istina konstativa, na primer, »On trči« zavisi od činjenice da li on trči dok kod performativa uspeh ne zavisi od činjenice nego činjenica od uspeha.

Pa ipak, ovako sačuvano razlikovanje počinje da se klima kad u igru uđu novi momenti: Austin najpre pokušava da generalizuje različite situacije u kojima istini jedne tvrdnje »pripada« neka druga istina, da bi onda na tako dobijenim tipovima povezanosti pokazao na koje sve načine mogu da se zloupotrebe konstativna ispoljenja – s krajnjim ciljem da dobijene rezultate uporedi sa neuspesima kod performativa. Prvi tip povezanosti poznat je već od ranije a preostala dva su otkrića savremene analitičke filozofije. Nabrojaćemo ih redom:

1. Imati za posledicu; povlačiti za sobom; nositi u sebi; izlaziti na to da; »znači«; »znači i«; »između ostalog znači«; sadržava. Iskazi spojeni ovim vezama predstavljaju objektivne relacije za koje važi zakon implikacije (A – B i ne – B – ne – A). Ako je Demetra Zevsova sestra, onda je Zevs Demetrin brat. Ne može se reći – Demetra je Zevsova sestra ili Zevs nije Demetrin brat.

2. Drugi tip povezanosti nema veze s objektivnim relacijama već sa subjektom iskazivanja. Iskazom A on nam daje na znanje da on veruje da A. Ako dakle X kaže »Narod je srećan«, onda on ne može korektno reći – ali ja u to ne verujem. Ovaj

tip povezanosti okuplja i situacije u kojima omogućujemo da se zaključi da, predočavamo, dajemo na uvid i sl.

3. Treći tip zabranjuje poricanje pretpostavke. Iskaz A pretpostavlja, polazi od, pretpostavlja kao dato B. Dakle, ako kažem »Naš vladar je omiljen u narodu«, onda ne mogu da kažem »Ali mi nemamo vladara«.

Jezik se dodatno može silovati mešanjem ovih povezanosti. Na primer, ako se slučajevi iz 2. tretiraju po modelu 1: Uzmimo da važi implikacija: »Narod je siromašan« – znači, »Narod je nesrećan«. Ako sad neko kaže: »Narod nije nesrećan«, čime izražava da on veruje da je to tako, onda iz toga ne sledi iskaz »Narod nije siromašan« već samo iskaz: »X veruje da narod nije siromašan«.

Preostale slučajeve ovde ne možemo razmatrati. Za liniju našeg tumačenja je važno da Austin sada te rezultate dovodi u vezu s neuspesima kod performativa i pokazuje da postoje poklapanja. Tako, ono što bismo u slučaju zloupotrebe kod nagoveštajnih iskaza (2) nazvali nepoštenjem, kod neuspelih performativa po G1. takođe odgovara nepoštenju.

Kod pretpostavljanja, slučaj kada se tvrdi A premda je B lažno treba smatrati ništavnom tvrdnjom. Na strani promašene govorne radnje to odgovara slučaju kada su neispunjena pravila A.1. i A.2. Načinu na koji jedna propozicija sledi iz druge (1.) kod performativa, izgleda, odgovara veza sledećeg tipa: Ja obećavam – ja treba da... I kao što kod propozicija važi i izvedeni stav ne – B – ne – A, tako, po svemu sudeći, i obrnuti performativ izgleda ovako: Nisam obavezan da učinim X – Nisam obećao da učinim X.

Usled ovakvog mešanja dimenzija (istline i uspeha) oslabila je moć razdvajanja konstativa od performativa preko ovog kriterijuma. Tako se pokazala potreba da se traži za nekim drugim.

Prvi korak u tom pravcu moglo je onda činiti pitanje: Postoji li neko posebno gramatičko ili leksiografsko obeležje performativa? Zbog visoke učestalosti u govornim radnjama kao pozitivna mogućnost se nametnulo prvo lice singulara prezenta glagola u aktivu i indikativu (PLSPA1). Znači, performativ bismo prepoznali po prisustvu glagola smeštenog u PLSPA1, kao, na primer, kad u ispoljenju stoji: savetujem, priznajem, predlažem itd. Odmah se, doduše, javljaju brojni izuzeci jer se performativno može govoriti i drugim licem i drugim načinom i drugim vremenom. Na primer, umesto da kažem »Zapovedam da smesta podete«, mogu prosto da kažem »Napred, marš«. Govorim performativno i kada kažem »Ja se u to ne bih upuštao« ili »Ovim se radni ljudi i građani obaveštavaju da od 21 čas do 5 ujutro ne napuštaju svoje domove«.

U traženju jedinstvenog kriterijuma nije pomogao ni vokabular – u smislu da postoje karakteristične performativne reči – jer se pokazalo da su performativi mogući i bez tih reči, na primer, prosto »Visoki napon!« umesto »Oprez, visoki napon«, kao što su moguća i neperformativna ispoljenja tim rečima. Rezultata nije dao ni gramatičko-vokabularni kriterijum, po kome je za performativ bitan imperativ, jer tu nastaju teškoće oko rekognicije imperativa, plus što bi to bio preuzak kriterijum. Pojačane teškoće s poslednja dva pokušaja učinile su da se odustane od dalje potrage za strogim kriterijumom razgraničenja. Austin se radije okrenuo jasnijem definisanju performativnih ispoljenja vrativši se na PLSPA1, pošto ovo podrazumeva sve za govornu radnju suštinske elemente: a. *samo ličnosti* mogu vršiti radnje – u ovom slučaju delatnik je iskazni subjekt; b. govornik nešto čini u trenutku iskazivanja. Kako je PLSPA1 izneverio kao kriterijum razgraničenja, to sad Austin pokušava da od njega napravi makar normalni oblik performativa: ako je neki iskaz uopšte performativan onda se redukcijom, proširivanjem ili kakvom drugom analizom

mora moći svesti na oblik u kome sadrži PLSPA1. Ako se tome doda zapažnje da glagoli koji uopšte funkcionišu performativno čine to samo u prvom licu – ostalim licima mogu samo da opisuju, informišu itd – dok ostali glagoli ne poznaju sličnu asimetriju, kao da sad imamo dosta elemenata makar za prepoznavanje performativa u svakoj pojedinoj prilici – ako baš i nemamo strogi pojmovni kriterijum razgraničenja. Na taj način moglo bi se pristupiti značajnom zadatku sačinjavanja liste performativnih (asimetričnih) glagola. Međutim: a. I kod glagola koji poznaju asimetriju može se PLSPA1 koristiti drukčije nego eksplicitno performativno, recimo za opisivanje svojih navika. (Na primer, »Kladim se s njim već godinama«) Može se prigovoriti da je trajanje ove radnje malo duže nego trenutno – kako bi po kriterijumu trebalo da bude ali: b. trajanje u formi trenutnosti je inače pod znakom pitanja kao deo kriterijuma jer, na primer, ja se ne venčavam samo u trenutku kad kažem »Da, uzimam...« već tokom trajanja cele ceremonije. c. Postoji grupa ispoljenja koji izgledaju kao performativi, na primer, citiram, j' adoube, no koji zapravo ne vrše nikakvu radnju već prava radnja sledi tek nakon iskazivanja. Jer ja ne citiram time što kažem »citiram«, odnosno, podležem pravilu *pipnuto – matknuto* kao pomerim figuru u središte polja pre no što sam rekao j' adoube.

d. Mi možemo vršiti radnje rečima a da za njih uopšte nemamo performativne glagole kojima bismo ih eksplicirali. Austin kao primer navodi da ja nekoga mogu povrediti rečima ali da u jeziku nema performativne formule »Ja te povređujem«. e. Možemo li stvarno uvek bez gubitka smisla prevesti performativna ispoljenja na normalni oblik PLSPA1? Kad kažem »Žao mi je« da li je to baš isto kao izričito »Molim za izvinjenje«? f. Kad kažem »Određujem to kao X«, ili pak »Tvrdim«, da li se tu onda radi o performativu, konstativu ili to može biti oboje u isti mah?

Sve je ovo navelo Austina da pokuša da priđe stvari s jedne sasvim druge strane. Po svemu sudeći baš se u formulaciji tačke koja je ovde poslednja navedena krije pokretač tog novog smera u razmatranju. Pomisao da bi govorna ispoljenja mogla u isti mah biti i performativna i konstativna, da dakle mogu raspolagati i da čak možda redovno raspolazu s više različitih uloga ili snaga (forces), u daljnjem se razvila u stožer konačne varijante teorije govornih radnji, no Austin još mora da je pripremi preko uspostavljanja razlike između primarnih i eksplicitnih performativa. Koliko priprema novog puta, ovo razlikovanje je i dovršetak početnog razmišljanja koje je iscrplo svoje mogućnosti.

Između »Vratiti se« i »Obećavam da ću se vratiti« postoji ta razlika što je drugo eksplicitno obećanje dok prvo može biti i upozorenje, pretnja, želja, nada itd. Prvo ispoljenje je za Austina primarni performativ, dakle performativ još neizdiferenciranih uloga (snaga) i kao takav on, gledajući na istorijski razvoj jezika, prethodi eksplicitnim performativima. Pri tom, pod eksplikacijom u ovom kontekstu ne treba razumeti ispoljenje kojim objašnjavam ili tvrdim ono što činim već kojim svojoj radnji pridajem tačno određeni karakter, kojim dakle uklinjam neodumicu o tome šta predstavlja moja radnja. Eksplicitna performativna formula nipošto nije jedino sredstvo za tu svrhu. Po Austinu je ona samo najuspešnije, pa onda valjda zato i poslednje sredstvo što ga je izgradilo komunikativno delovanje. Ta druga sredstva ovde možemo samo pobrojati: 1. Glagolski način; 2. Naglasak; 3. Prilozi i priloške odredbe; 4. Veznici; 5. Prateće ponašanje govornika; 6. Okolnosti situacije ispoljenja.

Slabost svih ovih sredstava u odnosu na eksplicitne performativne formule leži načelno u tome što one mogu doprineti višeznačnosti i brisanju razlika. Pa zašto ih jezik onda nije odbacio u toku razvoja? Verovatno zbog toga što komunikaciji pri-

pada zahtev za određenošću, jasnošću i nedvosmislenošću (kao transcendentni uslov), isto koliko i potreba empirijskih komunikatora za neodređenošću, dvosmislenošću i maglovitošću. Usled toga je slabost ovih sredstava (u odnosu na eksplicitne performativne formule) baš ono što ih je i očuvalo kao komunikativna sredstva, te utoliko u isti mah njihova jakost. Kako nikativna sredstva, te utoliko u isti mah njihova jakost. Kako kažu Ogden i Richards »prošlo je na desetina hiljada godina kako su nam otpali repovi a služimo se komunikacionim sredstvima razvijenim za potrebe života na drveću«. Bilo bi lepo kad bi makar eksplicitne performativne formule u svakom pojedinom slučaju zadovoljavale zahtev za određenošću, jasnošću i nedvosmislenošću. Ali to nije tako. Ima eksplicitnih poluperformativnih – poludeskriptivnih ispoljenja (kao na primer, »Odobravam to« ili »Saosećam sa Vama«) kod kojih se tek putem izvesnih testova može ustanoviti preferencija prema jednoj od dveju krajnosti (premda će u datoj situaciji o tome verovatno odlučiti vanjezički kontekst).

1. Ako se povodom nečijeg ispoljenja koje liči na govornu radnju može sa smislom postaviti pitanje (što znači da se na nj može dobiti i smislen odgovor): »Čini li on to stvarno?« onda se radi o ispoljenju s deskriptivnom preferencijom. Ako mi neko kaže »Zdravo«, onda moje pitanje »Da li me je stvarno pozdravio?« nije smislono.

2. Ako dotična radnja nije mogla biti izvršena bez govorenja radi se o performativu.

3. Ako se ispred problematičnog glagola može dodati prilog »namerno« ili konstrukcija »spreman sam« a da rečenica zbog toga ne deluje neprirodno ili čak besmisleno, onda pred sobom imamo performativ.

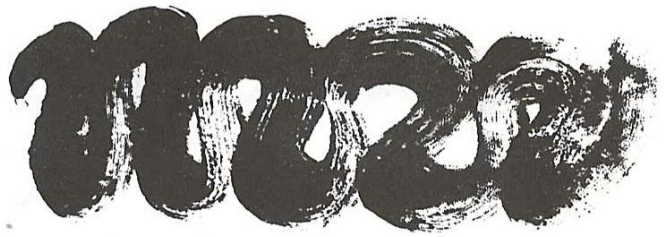
4. Konačno, možemo se poslužiti i pitanjem da li je ispoljenje u pravom smislu lažno ili se radi o nepoštenju (kao jednom od slučajeva neuspela).

Ako je Austinovo istraživanje započelo razlikovanjem konstativa i performativa da bi taj put bio iscrpan pre no što su razrešeni problemi koji su pokrenuli istraživanje, onda se novi početak usredsređuje na samo govorno delanje – pre uspostavljanja ma kakvih razlika. Ta osnovna orijentacija vodena je pitanjem: Na kakve sve načine nešto kazati može da znači nešto učiniti. (U okviru toga, Austin će sada, protivno ranijem ponašanju, voditi računa o razlici: a. učiniti *time* što se nešto govori i b. učiniti *kroz* to što se nešto govori). Ovo je pitanje nužno već i zbog toga što se za jedno isto govorenje jedanput može reći da je delanje a drugi put da je nedelanje. Na primer, popularni politički slogan »Predimo s reči na dela« predstavlja delanje u odnosu na isto ali neispoljeno mišljenje; međutim, predstavlja ne – delanje u odnosu na faktičko delovanje na koga je neko prešao (na primer, prosto je uradio to i to stvar je počela da funkcioniše).

Kao što smo videli, u prvom delu svog izlaganja Austin mahom postavlja teze i onda ratuje s kontra-primerima. Daleko od toga da je to istraživanje bilo uzaludno. Baš su ti kontraprimeri posredno ukazali na raznovrsnost fenomena govornog delanja i Austin je tek potom mogao da pomisli na neko zavođenje pojmovnog reda u toj raznovrsnosti. Ovo za Austina nije podrazumevalo samo podvođenje sličnih radnji pod opštija imena nego i njihovo epistemološko rangiranje. Po tome se na prvom mestu mora razmatrati radnja koja se nalazi u svakoj drugoj govornoj radnji i tako redom po konstitutivnoj važnosti. U tom smislu Austin, pre svega, uočava tri radnje koje obuhvata pojmom lokacije:

a. ispoljenje izvesnih šumova, »fonički akt« čiji je proizvod »fon«;

b. ispoljenje izvesnih reči, tj. šumova određenog oblika koji pripadaju određenom rečniku, spojenih u konstrukciju koju nalaže gramatika koja odgovara upravo tom rečniku i određeno intoniranih.

To je »fatički akt« a njegov proizvod je »fem«, za razliku od lingvističkog femema. Fem je jedinica jezika (Langue);

c. Upotrebljavanje fema ili njegovih sastavnih delova tako da se temeljnije ili labavije utvrdi referencija, tj. ono o čemu je reč, i smisao (sense), tj. šta se o tome kaže. Ako je oboje utvrđeno, onda je utvrđeno značenje. Ovo je »retički akt« a njegov proizvod je »rem«. Rem je jedinica govora (Parole). Jedva da je potrebno i objašnjavati zašto se baš lokucija nalazi u osnovi svih mogućih govornih radnji. Iz prostog razloga što moje komunikativno govorenje mora pre svega da bude razumljivo drugima, a da bi drugima bilo razumljivo ono mora biti ispoljeno u jeziku koji i drugi razumeju, pa, na kraju, krajeva, mora nešto i da im znači.

Jedna sasvim različita vrsta radnji koju Austin naziva ilokucijom isto tako prati svako govorenje. Ali dok je lokucija konstruktivna za govorenje ovde je govorenje konstitutivno za ilokuciju. To će reći da je ilokucija *van-govorna radnja* (ne ne-govorna) koju vršimo *time* što nešto kažemo. Ovo »time što« jasno se razlikuje od toga »da« se nešto kaže (lokucija). Priroda odnosa ilokucije i lokucije u govorenju je pri tom takva da karakter ilokucije zavisi od toga kako se upotrebljava lokucija, jer to je ono što se krije u onome »time što«.

Pojam *upotrebe* ovde nipošto ne bi trebalo shvatiti u smislu funkcionalističke teorije značenja vitgenštajnovske provenijencije. Upotreba o kojoj je reč uopšte ne konstituiše značenje – ono je već konstitutivno lokacijom; štaviše, upotreba ovde nema nikakve veze s gramatikom, već s name-rama, u krajnjoj liniji s interesom. (Veza možda jedino postoji u ontogenetskom smislu, ali o tome nešto docnije).

Pogledajmo kakav je karakter ilokucije u sledećoj lokuciji (namerno biramo primer u kome ilokucija nije eksplicirana): »Ja sam ovde direktor i još dugo ću biti?« (u četiri oka kaže inokosni poslovodni organ novozaposlenom). Pre svega, ovih karaktera ili uloga može biti više. Ovde, ih, izgleda, ima bar dva: *obaveštenje*, da bi novozaposleni umeo da ga prepozna; govorne radnje rešava preko »upotrebe jezika«, razumevajući ih sve kao probleme značenja. Austin takođe rasvetljava neke momente ukupne govorne radnje preko upotrebe jezika ali baš problem značenja ne. Značenje je za njega kao što smo videli, skupnost referencije (reference) i smisla (sense). Ovo su pojmovi koji su u analitičku filosofiju jezika ušli preko Fregeove realističke teorije značenja u kojoj se izvorno javljaju kao *Bedeutung* (značenje) i Sinn (smisao). Bedeutung (reference) označava objektivni entitet koji je označen simbolom (kod Austina femom) a Sinn (sense) način na koji je značenje subjektivizovano, tj. dato u mišljenju. Zanimljivo je da u nemačkom izdanju knjige E. v. Savigny, priređivač i prevodilac, ne tumači *reference* i *sense* preko Fregea već, izgleda, preko Husserla. Ona određuje *reference* u duhu fenomenologije kao ono o čemu se govori a *seanse* kao ono šta se o tome kaže. To je moguće zbog toga što Austin ne određuje pobiže ove pojmove, a u nemačkom prevodu je možda i iznudeno jer ako bi se reč *Bedeutung* potrošila na *reference*, onda bi Meaning ostalo nepokriveno najprirodnijom nemačkom rečju. U prikazivanju Austinove teorije opredelio sam se za tumačenje gde von Savigny.

Upozorenje, da bi se vladalo onako kako se od njega očekuje. Za ilokucionarne uloge ili snage je presudno to da su uvek konvencionalne prirode. Ako takva konvencija " nije eksplicitno data u lokuciji ipak će se uvek morati posredno naći njen skriveni oblik. Ilokucija je radnja koja je izvršena bez obzira na to kakav uticaj vrši na slušaoca. Upozorenje ostaje upozorenje bez obzira na to da li ga upozoreni prihvati ili ne. Međutim, ako je govorna radnja koja je bila proizvod namere ili plana govornika da izazove dejstvo na osećanja, misli ili aktivnost

slušaoca i izvršila to dejstvo, onda je ta radnja nešto više od ilokucije – Austin je smatra radnjom posebnog tipa i naziva je perlokucijom. Uspeh perlokucije – kao radnje koja je akcija samo ako ima i reakciju kod slušaoca – zavisi, pre svega, od slušaoca, dok je uspeh ilokucije determinisan zadovoljenjem pravila od A.1. do G.2. Vratimo se na naš primer za ilokuciju. Ako je novozaposleni iz tog upoznavanja izašao s osećanjem brige ili možda samo izvesne nelagodnosti, to onda znači da je direktorova govorna radnja imala i perlokucionarni karakter. Moglo je to biti osećanje kod zaposlenog da mu se preti izvesnim merama ako se ne bude ponašao onako kako se od njega očekuje – jer inokosni organ će tu biti još dugo.

Tako je ustanovljena razlika triju govornih radnji. Kad izveštavam o tome šta je direktor rekao, izveštavam o lokuciji. Kad izveštavam o tome kave je radnje on izvršio, time što je to rekao izveštavam o ilokuciji. Konačno, kad izveštavam o tome kakva je dejstva izazvalo to što je govorio, izveštavam o perlokuciji. Međutim, izvesna posledična dejstva moraju imati sve tri radnje – čim su radnje: u neku ruku možemo reći da je posledica lokucije značenje, posledica ilokucije konvencionalni rezultat (na primer, posledica obećanja je obaveza) a posledica perlokucije je pravo dejstvo (pravo zbog toga što se tom radnjom upravlja ponašanjem drugih). Od ovih posledičnih dejstava u najvećoj meri će zavist prijem govornih ispoljenja. U knjizi *Now to do things with Words* Austin o tome ne govori eksplicitno ali se može zaključiti da njegovo mišljenje izlazi na to da način na koji će neko govorno ispoljenje biti primljeno zavisi od toga koja od ovih radnji preteže.

Već smo se upoznali s razlozima Austinove obojnosti prema tendenciji da se svi problemi govornih radnji rešavaju preko upotrebe jezika. Videli smo da se time potire razlika između lokucije i ilokucije a sada je jasno da se potire razlika i između ilokucije i perlokucije i to na štetu ilokucije. Naime, pod tom okolnošću jedva da ima ikakve razlike između: »jezik se upotrebljava za upozoravanje« i »jezik se upotrebljava za nagovaranje« i tako neosvetljena ostaje konvencionalna priroda prve upotrebe. Pitanje je, međutim, da li ova dva tipa radnji pokrivaju sve slučajeve upotrebe jezika? Austin je tu dosta skeptičan. Ukazuje, recimo, na slučaj »kada upotrebljavamo jezik da bismo napravili vic ili spevali stih«, u smislu, time što sam rekao X napravio sam vic. Ovo *time što* ne bi trebalo mešati s ilokucionarnim *time što*. Ovde je stvar u tome da se jezik može upotrebljavati parazitarno, ne ozbiljno i ne svakodnevno. Normalna upotreba podrazumeva pridržavanje pravila na osnovu kojih se precizira o čemu je reč. Ovde se ta pravila *svesno krše*. O čemu se tu radi? Uzimamo za primer stih Rada Dralca »Pevajte, beli rascvetali kestenovi«. Mogu da uočim ilokucionarnu ulogu. Po svemu sudeći, radi se o jednoj od konduktivnih ilokucija (behabetives), dakle, pre o molbi nego zapovesti. Ja takođe mogu da uočim smisao, dakle onaj deo značenja koji je posredovan primaocem – recimo da se radi o opojnom mirisu kestenova – ali objektivni moment značenja, referencija, izgleda nedostaje. Naime, šta egzaktno treba da rade kestenovi? Ova vrsta upotrebe, dakle, možda probija kriterijum »normalnosti« ali ona se time ne kvalifikuje kao izuzetna. Ona nije karakteristična samo za poeziju i filosofiju nego i za najsvakodnevnije žargonske govore. Ali upravo stoga što ta vrsta upotrebe konstitutivno ništa ne doprinosi normalnosti normalnog govora, već, štaviše, od nje živi, Austin misli da se može zadovoljiti samim pominjanjem njene osobenosti.

Na sličan način je osobita i jedna upotreba koja nekako ne spada ni u jednu od tri izdvojene klase a opet nije od njih ni toliko različita. Od svake ona ponešto ima a ponešto nema. Uzimimo primer insinucije. Tu kao da upotrebljavamo izvesnu kon-

venciju ali ne postoji ilokucionarni obrazac: »Ja insinuiram«; opet to nije ni perlokucija jer mojom insinucijom ne mora niko biti naveden na nešto. S druge strane, zajedničko s perlokucijom je to što govornikov cilj ostaje pokriven »nevinim« govorom. On, da tako kažem, ima alibi. (Perlokucije će mahom omašivati ako nisu pokrivene uljudnim obrascima.)

Važno je napomenuti da su sve ove govorne radnje podložne teškoćama kojima su izložene radnje kao takve. One dakle mogu uspevati i ne uspevati. Međutim, pravila koja se moraju poštovati da bi govorne radnje uspele, od A.1 do G.2, važe, strogo uzet, samo za ilokucije. Uspeh lokucije zavisi od uspeha foničke, femičke i retičke radnje koje su same pod vlastitim pravilima. Uspeh perlokucija takođe nije strogo vezan za pravila od A.1 do G.2 iz prostog razloga što one nisu ispoljive konvencionalnim obrascima niti na njih svodive; međutim, to ne znači da će one biti efektivne i ako promaše ilokucije koje bi u njima kao govornim ispoljenjima morale biti sadržane. Ako se setimo našeg primera za ilokuciju i perlokuciju, perlokucionarni efekat će izostati ako se ispostavi da govornik više nije direktor, ako je dakle izgubio kompetenciju da upozorava.

S obzirom na to da Austinovu argumentaciju i dalje vodi (trenutno potisnuto) razlikovanje konstativa i performativa on je posle preciziranja razlike (u šta se ovde nećemo upuštati) između ilokucije i perlokucije rešen da više ne uzima u obzir perlokucionarni smisao »vršenja neke radnje« jer je očito da se perlokucionarni efekat podjednako dobro može posredovati konstativom kao i performativom. Na primer, »Ja sam ovde direktor« je konstativ a »Unapred se zahvaljujem« performativ – oba ispoljenja pak mogu biti perlokucije. Time je stvar unekoliko pojednostavljena jer je ostalo samo da se razlika *performativ – konstativ* suoči sa lokucijama i ilokucijama.

Videli smo da se već u prvom delu Austinovog izlaganja pokazalo da je razlika između performativa i konstativa u strogom smislu neodrživa. Pokazalo se da i za konstativne važi dimenzija uspevanja-neuspevanja a za performativne da važi i dimenzija istine-neistine. Austinov zaključak se sad nameće, tako reći, sam od sebe: I konstativi i performativi su zapravo apstrakcije ukupne govorne radnje. Pri tom se kod konstativa apstrahuje od ilokucije a kod performativa se zanemaruje strana lokucije. Shodno tome, svako ispoljenje u principu se može testirati i u dimenziji istine odnosno neistine i u dimenziji uspevanja i neuspevanja. Ovo ne znači da su sva govorna ispoljenja uravnoteženo dimenzionirana; jedna od ovih dimenzija uvek ima prevagu, u zavisnosti od toga da li je u ispoljenju pretežnija ilokucionarna uloga ili značenje. U poslednjem predavanju Austin daje jednu tipologiju ilokucionarnih snaga (uloga) umesto ranije tražene liste performativnih glagola. Iz nje se očituje da se konstativi vezuju mahom za eksozivne ilokucije ali i za druge – tako je ilokucija u našem primeru sa direktorom egzercitiv. Dakle, kada mi nešto iskazujemo o činjenicama, misleći da u tome isključivo govorimo istinu ili laž, mi ipak u isti mah radimo još nešto: tvrdimo, poričemo, obavestavamo, upozoravamo, želimo itd. A isticanje istine kao jedinstvene i jedine dimenzije svih govornih ispoljenja je fetišizacija – fetišizacija koja ima svoje čvrsto uporište u tradiciji (čisti konstativ je samo *ideal* ka kome teži zasad poslednji stadijum u razvoju jezika). Razumljivo je zašto istina ima taj položaj u tradiciji. Ona je emfatičan pojam koji ne obitava samo u sudu već se tumači i kao modus samog bića. Pitanje je zašto je tako dugo ostala skrivena dimenzija uspevanja, odnosno zašto se od ilokucije ne vide ilokucija i perlokucija? Ovde bi se naravno moglo odgovoriti hajdegerovskim protiv-pitanjem: da li je to jedan od aspekata sebeskrivanja istine kao ALETHEIE u

kome ona, u obliku volje za moći, dejstvuje kroz jezik ali uskraćuje svoje obelodanjenje?

Jednim drugim prilazom, koji je detektivski možda malo više no što bi trebalo, moglo bi se reći da je to zato što lokucija ima izrazit epistemološki primat pred ilokucijom i perlukucijom koje pak imaju ontogenetski primat (i na taj način se od drveća ne vidi šuma): u naučnoj analizi mi prvo tretiramo značenje ali to ne znači da i jezik učimo tako što najpre shvatimo značenja reči shodno tom znanju. Mi najpre učimo da upotrebljavamo reči i njihove kombinacije u odgovarajućim situacijama da bismo njima ovladali – još pre no što poznamo značenja ovih reči. Međutim, to pretpostavlja da značenja nisu isto što i *upotrebe*. Austin iz toga zaključuje samo toliko da je jezik izvorno u usluzbi volje (otuda reč *forces* za ilokucionarne karaktere) i interesa a ne saznanog razuma. Pa ipak mora se priznati da je Austinov uvid bitno omogućen Wittgensteinovim uvrštavanjem *upotrebe* u arsenal najznačajnijih pojmova filosofije jezika.

Doprinos Austinove teorije zavodenju reda u problemski okvir upotrebe govornih ispoljenja začelo legitimije ovu teoriju kao filosofiju. Kao teorija komunikativnog delovanja ona je po danas važećem shvatanju i praktična filosofija – doduše samo in statu nascendi jer joj nedostaje povesni vidokrug. No, Austin je filosofsku relevanciju ove teorije pripisivao pre svega njenoj primeni na tradicionalne filosofske probleme – u vazduhu je ostalo – kako bi se oni jednom rešili (što bi bio Austinov tribut

novovekovnom naučnom duhu). U tom smislu, ova bi teorija u stilu analitičke filosofije jezika trebalo da funkcioniše kao terapijska tehnika. U načelu, terapijska metoda filosofije običnog jezika sastoji se u iscrpnom opisivanju upotreba problematičnog pojma u običnom, normalnom jeziku; upotrebe koje se u njemu ne mogu naći Wittgenstein naziva praznovanjem jezika a Austin parazitiranjem. Ovoj je metodi najtemeljnije prigovoreno to što previše naivno tabuiše besprekornost običnog jezika, dok u njemu caruje pre nesporazum nego sporazumevanje. Bezkonfliktni raj običnog jezika je samo mit. Austinova injekcija vitaliteta ovoj metodi sastavljena je od preciziranja uslova pod kojima je normalna upotreba i korektna, pa ipak ostaje pitanje koliki je njen domet i u tako revitalizovanom obliku.

Sam Austin nije pokazivao sklonost ka praktikanju ove tehnike. Za razliku od Wittgensteina i Ryle-a, koji su bili glasnjiji terapeuti, Austin je izgleda respektovao tradicionalne filosofske probleme i verovatno ipak nije mislio da ta tehnika treba da posluži njihovom odbacivanju. Njegov primer primene na kraju 12. predavanja suviše je uopšten da bi nam mogao poslužiti kao odgovor na pitanje ali možda ipak pruža smernice da se na nj nekako odgovori. Ako put do pojma – kao konkretno opšteg*** – koje je rešenje određenog filosofskog problema vodi preko »apstraktnih« posebnosti i singularnosti, može li se onda Austinova analitička metoda produktivno upotrebljavati za njihovo preciziranje?

1. B. Russell, »Philosophische Analysis«, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 1958, passim.

2. U tekstu Vladimira Bitija »Govorenje i interes«, *Polja*, dec. 1980, vidi o tome nešto u beleški 4.

3. cf. predgovor Eike v. Savigny nemačkom izdanju knjige *How to do things with Words*, Reclam, 1972, str. 7.

4. Na to ukazuje i Vladimir Biti u pomenutom tekstu, ali onda pripisuje Austinu i nešto što ovaj ipak nije imao na umu. Po Bitiju, Austin smatra lokuciju, ilokuciju i perlukuciju nerazdruživim, a evo i zašto: »Jedna od ove tri radnje dobiva prevagu ovisno o uspostavljenom hijerarhijskom odnosu. U slučaju da je to lokucijska, pretegnut će propozicijski sadržaj ili referencija izričaja, ako je ilokucijska, bit će to struktura izričaja ili njegovo značenje, ako pak perlukucijska, značenju ili referenciji izričaja nadredit će se kontekst njegovog prijema ili njegovog smisla.« Ovome tumačenju se mora prigovoriti pre svega to da Austin nerazdruživim i prisutnim u svakom govorenju smatra samo lokuciju i ilokuciju dok za perlukuciju tvrdi samo da se »javlja obično, čak najčešće« ali ne i uvek. Drugo, Austin izričito razdvaja značenje od upotrebe kao ilokucije i perlukucije a pogotovo nigde ne tvrdi da perlukucija konstituise smisao a ilokucija značenje. I referenciju i smisao posreduje lokucija, posredujući time i značenje. Pod znakom pitanja je i tumačenje parazitskih upotreba jer njih Biti iz nekog razloga povezuje s perlukucijama.

*S Austinovog stanovišta, slabost funkcionalističke teorije značenja sastoji se u tome što ona sve probleme celokupne

**Za delimični spisak ovih konvencija vidi Austinov članak u ovom broju »Polja«

***Vidi Austinov tekst u ovom broju »Polja«

****Zbog konciznosti se u ovoj rečenici služimo hegelovskom terminologijom

